DOI: 10.19195/0137-1150.170.8

Data przesłania artykułu: 9.10.2018

Data akceptacji artykułu: 15.12.2018

ANATOLII ZAHNITKO

Doniecki Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Stusa, Ukraina

Рівні об'єктивної граматики: іменникова морфологія інакшості в дискурсивних практиках*

У сучасній лінгвістиці за усього розмаїття підходів до тлумачення дискурсу, здебільшого розглядають його як текст, обтяжений ситуативно-просторовими та соціально-культурними чинниками, що влучно відтворено в метафорі „текст, занурений у життя” (Н. Арутюнова). Об'єктивна граматика у всіх своїх вимірах та аспектах ґрунтована на різноманітних дискурсивних практиках, оскільки орієнтована на реальність функціонування мовних одиниць. За Джонатаном Поттером, у дискурсі відбувається присвоєння значень. Дискурс і, відповідно, дискурсивні практики мають стрижневе значення в побудові образу реального світу різними способами, обчислюваність яких важко встановити. Те, як ми говоримо про речі — наші фрази, наші акценти, те, що ми виокремлюємо — викликає певні відчуття в інших людей. Діючи в такий спосіб, ми впливаємо на сприйняття й розуміння тих, хто нас оточує, а отже, на їхню й нашу реальність, на відбиття соціального світу у свідомості (на створення дискурсу)¹.

На думку Патрик Серіо, дискурс — це від самого початку настановне використання мови для вираження особливої ментальності, що сприяє активізації певних рис мови і, врешті-решт, формування специфічної граматики та відповідних правил лексики. Останнє створює особливий „менталь-

* Дослідження виконано в рамках програми фундаментальних досліджень Міністерства світи і науки України (проект № 0115U000088 „Об'єктивна і суб'єктивна мовносоціумна граматика: комунікативно-когнітивний та прагматико-лінгвокомп'ютерний виміри”).

¹ J. Potter, M. Wetherell, *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour*, London 1987, <http://www.nsu.ru/psych/internet/bits/potter.htm> [доступ: 12.06.2018].

ний світ”², у якому функційно навантаженими постають знакові величини. Так, мережеве середовище, в якому окреслено тему дискусії, може визначати й основні тенденції використання тих чи тих морфологічних форм, де пріоритетними є дискурсивно марковані для адресівника. Підтвердженням заявленого постає дискусія навколо окремих положень нової редакції *Українського правопису*, що відбувалася і в межах пропозицій і міркувань (розміщено нову редакцію на офіційних ресурсах Національної академії наук України і Міністерства освіти і науки України³), і на сторінках різних корпоративних груп у Фейсбуці та ін. Для одних подразником постало використання усталених морфологічних форм, які свого часу заступили питомі (чи питоменні) українські через силове упровадження вторинних. Заміна форм відбулася в короткий період — через декілька років після ухвалення *Українського правопису* в 1929 році. Цей перший правопис, бо до того діяли *Найголовніші правила українського правопису*⁴ (1921), згодом назвали „скрипниківським” — за прізвиськом тодішнього міністра освіти Миколі Скрипника. Оскільки значна частина прескрипцій правопису поставала національно маркована, адміністративні й партійні структури вирішили доцільним кваліфікувати його як буржуазно-націоналістичний, що означало неможливість повноцінного застосування в усій цілісності правописних норм у повсякденному ужитку, оскільки це суперечило настановам виховання пролетаріату й селянства. Новостворена „правильна” (за оцінками тодішніх ідеологів боротьби на „мовному фронті” (термін А. Хвилі⁵)) правописна комісія запропонувала нову редакцію морфологічних, синтаксичних та інших прескрипцій, що у своїй сукупності цілком орієнтувалися здебільшого на посилення інтегративних тенденцій з російською мовою (див. дослідження В. Німчука⁶, М. Жовтобрюха⁷ та ін.). Аналізована редакція правопису була, на думку її авторів, очищена „від націоналістичних перекозів, що ставили перешкоди оволодінню грамотністю широкими масами і спрямовували українську мову на відрив від російської..., орієнтували українську мову на польську та чеську буржуазну культуру, ставили бар’єр між українською та російською мовами”⁸. З-поміж функційно значущих для об’єктивної граматики в новій редакції не знайшли активного навантаження: 1) форма кличного відмінка

² П. Серио, *Как читают тексты во Франции. Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса*, пер. с франц. и португ., Москва 1999, с. 14–53.

³ Див.: Національна академія наук України, <http://www.nas.gov.ua/UA/Pages/default.aspx> [доступ: 12.06.2018]; Міністерство освіти і науки України, <https://mon.gov.ua/ua> [доступ: 12.06.2018].

⁴ *Найголовніші правила українського правопису*, Київ 1921.

⁵ А. Хвиля, *Викорінити, знищити націоналістичне коріння на мовному фронті*, „Більшовик України” 1933, № 7–8, с. 42–56.

⁶ В. Німчук, *Проблеми українського правопису XX–початку XXI ст.ст.*, Київ 2002.

⁷ М. А. Жовтобрюх, *Історія історії українського радянського мовознавства (1918–1941)*, Київ 1991.

⁸ *Український правопис*, Харків 1933, с. 4–5.

(згодом визнано можливим її використання в окремих випадках, і скваліфіковано її як „кличну форму”⁹, що суперечило загальному принципу упорядкування відмінків); 2) замінено закінчення родового відмінка однини низки іменників жіночого роду третьої відміни *-і* на *-и*. Такий підхід переривав тяглість відбиття об'єктивних морфологічних форм, об'єктивних морфологічних значень і надання прескриптивного статусу іншим як кодифікованим з наголошенням, що „в граматиці ліквідовано всі штучні, націоналістичні форми, які відтягали творення української мови на цілі століття”¹⁰. Нові приписи об'єктивні морфологічні форми зразка *крови, соли, відважності, залежності, мудрости, совісти* позбавляли статусу нормативних, а функційні площини їхнього усного й письмового вжитку поставали порушеннями відповідних прескрипцій. Із позицій сучасного статусу таких і подібних форм, їх флексійного маркування в парадигмальному просторі досить складно, а почасти й неможливо для пересічного мовця говорити про їх функційне навантаження, ступінь поширення, встановлювати їх об'єктивний вимір. Та й пересічному мовцеві, скажімо, мало відомо про відбиття їх реалізацій у *Найголовніших правилах українського правопису*, а згодом — в *Українському правописі 1929 року*, оскільки після відміни його засадничих основ минуло 85 років. За цей час відкореговано й видано за новими й новітніми прескрипціями декілька редакцій, дозволеної радянськими цензорами, оригінальної художньої й публіцистичної спадщини митців. Навіть фахівцеві української словесності сьогодні важко говорити про об'єктивний характер тих чи тих морфологічних форм, оскільки він керується наявними й загальнодоступними виданнями. Останні у своїй більшості мало відбивають авторське бачення об'єктивних морфологічних форм, здебільшого ж подібні редакції ґрунтовані на мовному чутті тих, хто їх упорядковував і готував до друку. Основним критерієм у підготовленні таких видань поставали відповідні норми чинної редакції українського правопису, а не авторська редакція.

Зримо відбивають об'єктивні морфологічні форми у відповідному часовому просторі видання в підрадянській Україні до 1933 року, а до того — зазвичай видання були орієнтовані на авторську практику в українській мові аж до з'яви *Головніших правил українського правопису*¹¹. Стислий правописний кодекс із 40 пунктів набув популярності, „це вже була наукова система основ українського правопису, перша закінчена система в історії нашого правопису”¹². Значна частина прескрипцій знайшла відбиття в усіх інших редакціях українського правопису. За влучним спостереженням „Головніших правил українського правопису” узагальнили напрацьовану в Україні

⁹ *Український правопис*, Київ 1960, с. 45 і далі.

¹⁰ А. Хвиля, *Викорінити, знищити націоналістичне коріння...*

¹¹ *Головніші правила українського правопису*, Київ 1919.

¹² *Стан української літературної мови. XVIII. Історія українського правопису*, [в:] *Ізборник*, <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu20.htm> [доступ: 10.07.2018].

з 1905 року правописну традицію, що й засвідчувало їх об'єктивний характер, опертий на численні дискурсивні практики.

Об'єктивний морфологічний характер притаманний і словникам XIX–початку XX століть (пор., наприклад, *Малоруско-німецький словар: у 2 т.*, улож. Єв. Желеховский та С. Недільський, Львів 1886, т. VIII, *Словарь української мови: в 4 т.*, упор. Б. Грінченко, Київ 1907–1909 та ін.), аж до того періоду, коли силове втручання в об'єктивний характер морфологічних форм набуло статусу „правописної конституції”, недотримання яких було суворо заборонене. Цінність окремих перевиданих лексикографічних праць *Словарь української мови...* в тому, що здебільшого вони здійснювалося препринтним способом, тому їх фактологічна частина майже не зазнала різних купюр: „Совість, -сти, ж. = Сумління. У їх драгунська совість. Номис” (*Словарь української мови*, с. 2458); „Радість, -ости. f. Freude, Lust, Wonne, f., Vergnügen, n., Fröhlichkeit, n.” (*Малоруско-німецький словар*, с. 794). Підтвердженням відбиття об'єктивних морфологічних форм є численні видання, в яких збережено автентичність звучання таких форм. Їх сучасна нормативна практика ніяк не зберігає у своєму функційному вияві подібні реалізації, пор., наприклад: *Ливан, злото, миро в дарі / Там принесли аж три царі / Нарожденному Цареві, Вселенної Господеви / Віддають, віддають в покорі* (Колядки¹³, с. 12); *Христови поклін дати* (Там само, с. 6), *Нарожденному Дитяти / Поспішають поклін дати, / Богови, Богови у яслах* (Там само, с. 5), де форми давального відмінка *Цареві, Господови, Христови, Богови, Дитяти* мають флексію *-и* на відміну від сучасного закінчення *-і*: *Цареві, Господові, Христові, Богові, Дитяті*. На статус морфологічної форми в іменниково-парадигмальному просторі зміна орфографічного відбиття флексій не вплинула, але зачипала об'єктивний характер морфологічної форми, її функційний статус у дискурсивних практиках.

Функційне навантаження об'єктивних морфологічних форм у текстовому просторі постає різним. Однією із особливих функцій таких форм є реалізацією окремих значень категорії інакшості. Для підкреслення інакшості може повністю зберігатися мовленнєве тло адресата з вирізненням і/чи актуалізацією його екстра- або інтровертності: „Ага, ні слуха, ні духа, значіт, — рипнув своєю шкурятянкою той, що мав прищаву гусячу шию. — І атказиватся ат нево ви не сабіраєтесь. Ну так сматріте же! Еслі вдруг етот слух, ілі дух паявітся, тагда пенайте на себя! Тагда і вас пахаронят заживо” (В. Шкляр). У таких випадках збережено і фонетичні, і лексичні, і морфологічні, і синтаксичні, і стилістичні особливості мовленнєвих інтенцій для адекватного відбиття опозиції „свій ↔ чужий”, де „чужий” відсторонений і культурно, і цивілізаційно, і мовно, й естетично. Загалом опозиція „свій ↔

¹³ Коляди і щедрівки на на Різдво Христове і Богоявленє. З додатком Коляд чисто народних (Найновіша збірка), Торонто 1919.

чужий” є основою для формування ідентичності¹⁴, відмежування суб'єкта від йому неподібних. Неподібність у такому вияві постає реалізацією інакшості, відстороненості, а морфологічні форми родового відмінка *слуха, духа* замість *слуху, духу* в усталеному вислові *ні слуха, ні духа* (← *ні слуху, ні духу*) підтверджують чужинність мовлення та його ідентифікацією з інакшістю.

Дискурсивна практика „чужого” простежувана не лише в інтонаційно-агресивному мовленні, а й на об'єктивно-дискурсивному полі, де найадекватніше виявлювана комунікативне підпорядкування адресата, пригнічення його активної життєвої позиції, поступове витіснення останнього з належного йому життєвого простору: *Liza (looking round at him). I wouldn't marry you if you saked me; and youre nearer my age tham what he is. Higgins (gently). Tham he is: not „tham what he is”. Liza (losing her temper and rising). I'll talk as I like. Youre not my teacher now* (G. B. Shaw¹⁵), де *I'll talk as I like. Youre not my teacher now* відбиває спротив адресата підпорядкуватися правилам адресанта з наголошенням відсутності в нього відповідної соціальної ролі. Заявлене актуалізовано протиставленням *I <> you*, що зорієнтовано на відбиття субординативних соціальних ролей¹⁶. Морфологічна опозиція *I <> you* ґрунтована на статусних ролях учасників мовленнєвого акту й водночас відбиває їх соціальний стан: ступінь освіти, грамотності та ін.

Об'єктивний вияв морфологічних форм інколи постає одним із виявів мовної гри, що властиво постмодерністським текстам. Оригінальними зразками є, наприклад, назви окремих творів Т. Прохаська зразка *НепрОсті, Від чуття при сутності* чи збірка оповідань *БотакЄ*, де перетинається об'єктивний зріз морфології й словотвору. Субстантив „НепрОсті” є похідним від атрибутивно-субстантивного словосполучення *непроста людина* зі значенням ‘Не такий, як інші, який відрізняється серед інших’ (СУМ 5, с. 372), а в назві *Від чуття при сутності* застосовано прийом розчленування цілісних слів на два слова *Від чуття* (← відчуття) *при сутності* (← присутності) для створення своєрідної омонімії похідного утворення, оскільки кожний із 4 похідних елементів має власну реалізацію в морфологічній системі (*від, чуття, при, сутність* → *сутності*). Назва ж *БотакЄ*, попри свою оказіональність, морфологічно асоціюється з іменником середнього роду,

¹⁴ Г. Ковальова, *Опозиція „свій–чужий” при формуванні національної ідентичності в контексті глобалізації*, „Наукові записки. Серія Філософія”, вип. 5, Острог 2009, с. 84–91, пор.: Х. Дацишин, *Концепт „Чужий” у політичному дискурсі Євромайдану (на матеріалі газети „День”)*, „Вісник Львівського університету. Серія Журналістика” 2014, вип. 39, с. 296–303; Т. В. Кузнєцова, „Свій”, „чужий” у текстовому просторі ЗМІ, „Стиль і текст” 2007, вип. 8, с. 59–65; Л. С. Павлюк, *Дискурс екстрем, публічна сфера і формування української ідентичності*, Львів 2012; І. Пантелєєва, *Бінарні концепти комунікації у контексті культурних взаємовідносин у суспільстві (на прикладі опозиції „свій–чужий”)*, „Схід” 2009, № 5, с. 94–97.

¹⁵ G. B. Shaw, *Pygmalion*, Москва 2001.

¹⁶ Пор. також: А. Г. Ишметов, *Примеры агрессивного вербального и невербального общения на материале английской литературы*, „Молодой ученый” 2012, № 3, с. 240–243, <https://moluch.ru/archive/38/4383/> [доступ: 30.06.2018].

а за походженням є результатом злиття лінійно упорядкованих окремих лексем: *бо так є*.

Твори Тараса Прохаська *НепрОсті*, *Від чуття при сутності* чи збірка оповідань *БотакС* у своїй структурі містять функційно навантажену опозицію „свій ↔ чужий”, оскільки *НепрОсті* протиставлені простим, звичайним, а *Від чуття при сутності* завжди неспівмірне із *відсутністю* (→ **від сутності*). Вияв інакшості і/чи чужинності на морфологічному рівні об’єктивної граматики ґрунтований на відтворенні природно-мовленнєвого потоку, в якому найістотнішими постають: а) особливості мовленнєво соціумного оточення; б) ареально-часові актуалізатори; в) комунікативно-інтенційні настанови та ін.

Мовленнєво соціумне оточення впливає на функціонування й нормативне і/чи анормативне закріплення відповідної морфологічної форми, її співвідношення з іншими рівно- чи нерівнорядними: *Беру десь з н'ятьсот, а то й тисяча* (М. Жулинський¹⁷) → **Беру десь з н'ятсот, а то й тисячу*. Мовленнєво соціумне оточення впливає на реалізацію парадигмально мотивованих і парадигмально немотивованих форм. Парадигмально мотивованими постають форми з експлікованими маркерами категорійності: *Муромцев — викладач нашої бідної мови в харківському університеті* (Ю. Шерех¹⁸), де форма *викладач* є парадигмально мотивована і з-поміж відмінків (Наз. в. — *о*), і в структурі іменниково-морфологічного числа (однина — *о*), і в системі іменниково-морфологічних родів (чол. р. — *о*), те саме стосується і форми *мови* (*и* — Род. в., однина, жін. р.), а у формі *університеті* (*і* — Місц. в., однина, чол. р.)) наявна відносна парадигмальна мотивованість, оскільки значення постійної локативності реалізоване комплексним маркером, що містить аналітичну синтаксичну морфему (*в*) і флексію (*-і*). Парадигмально немотивованою постають морфологічні форми іменників нульової відміни (традиційно їх кваліфікують як невідмінювані): *Оркестр грав **попурі** з Шопена* (В. Кожелянко¹⁹), *На даху сидів красивий чорний **какаду** і міцно тримав у дзьобі квітку ірису* (С. Андрухович²⁰), *Після прогулянки дівчинка слухняно з'їла маленьку тарілку борщу і котлету з **пюре*** (Г. Вдовиченко²¹), де *попурі* — форма знах. в., середн. р., однини (відмінкова форма діагностована через синтаксичну позицію сильнокерованого правобічного валентнозумовленого компонента об'єктної семантики, форма числа (однина) і форма середнього роду є лише прескриптивно мотивована і статусно закріплена), пор. також: *какаду* — форма наз. в., чол. р., однини (відмінкова форма діагностована через синтаксичну позицію координованого і валентнозумовленого лівобічного компо-

¹⁷ М. Жулинський, *Акордеон*, Київ 2018.

¹⁸ *Листи Юрія Шевельова до Олексі Ізарського*, автор і упоряд. М. Степаненко, Полтава 2014, с. 274.

¹⁹ В. Кожелянко, *Трдіцять третя соната: оповідання*, „Кальміус” 2001, № 1–2.

²⁰ С. Андрухович, *Літо Мілени*, Івано-Франківськ 2013, с. 28.

²¹ Г. Вдовиченко, *Купальниця*, Харків 2013, с. 132.

нента суб'єктної семантики, форма числа (однина) і форма чоловічого роду відбиті у лівобічних препозитивних атрибутивних компонентах *красивий чорний* і формі дієслова-присудка (*сидів*), **пюре** — форма орудн. в., середн. р., однини (відмінкова форма діагностована через синтаксичну позицію опосередкованого правобічного компонента об'єктної семантики, що перебуває із формою *котлету* в залежній позиції, і в семантико-синтаксичній структурі може бути перетворена на сурядну сполуку слів: *котлету і пюре*, форма числа (однина) і форма середнього роду є лише прескриптивно мотивована і статусно закріплена.

Мовленнєво соціумне середовище може зумовлювати видозміну ступеня парадигмальної мотивованості, формування регулярних і/чи нерегулярних маркерів категорійності, що підтверджувано динамікою в узусній практиці іменників нульової відміни та формування з-поміж них множини форм парадигмальної мотивованості в узусі: *Тут Аліса пригадала, що через два чи три місяці мигцем бачила Тіну за кермом новенького спортивного авто* (О. Авраменко²²), *Ми ніч нічо не чуємо й не бачимо без радіва й газет, хіба хтось щось по телевізору побачить, якщо його має* (Г. Тарасюк²³), *Заохотимо волонтерів, аби ходили до дітей. Спілкувалися. До кіна водили чи просто морозивом пригощали* (Люко Дашвар²⁴), де форми **авто** (Род. в., однина, середн. р.), **радіва** (Род. в., однина, середн. р.), **кіна** (Род. в., однина, середн. р.) набули парадигмальної мотивованості в реалізації відповідної категорійності, Їх маркованість є результатом активного асоціативного поля з відповідними іменниками середнього роду із закінченням *-о*. Подібна реалізація родової, відмінкової та числової категорійності іменників зразка авто, кіно, радіо визначується мовленнєво соціумними чинниками й постає одним із активних реалізаторів інакшості, відсторонення власного Я від собі неподібних, таких, із якими ототожнення впливатиме на самоідентифікацію. Переміщення парадигмально немотивованих іменників до парадигмально мотивованих засвідчує їх активне засвоєння мовною системою і водночас відбиває значущість ареально-часових актуалізаторів реалізації нового і/чи відродженого зразка морфологічної форми²⁵. Об'єктивна ареальність морфологічної форми мотивована активним її виявом у межах відповідного ареалу (пор. функціонування різного маркування відмінкових форм у підрадянських умовах та в американських чи канадійських українськомовних періодичних виданнях, усно-розмовному та іншому мовленні).

Позиційна транспозиція в її формально-граматичному вияві найпоширеніше мотивована комунікативно-інтенційними настановами, коли адресант прагне максимально ущільнити текст для його інформаційного насичення.

²² О. Авраменко, *Заборолені чари*, Київ 2003, с. 123.

²³ Г. Тарасюк, *Цінь-Хуань-Гонь, або Великий перманент*, Київ 2010, с. 101.

²⁴ Люко Дашвар, *Биті є. Макс*, Київ 2008, с. 161.

²⁵ А. П. Загнітко, *Теоретична граMATика української мови. Морфологія. Синтаксис*, Донецьк 2011, с. 437. Див. також: А. Загнітко, *Теорія лінгвоперсонології*, Вінниця 2017, с. 101.

чення: *Приїду, куплю двоє буланых, як в осадника з Нового Току, молотарку німецьку, прикуплю ще з двадцять моргів поля під Золочівкою* (М. Жулинський²⁶), де *буланых* зі значенням ‘Кінь такої (світло-рудой. — А. 3.) масті або взагалі кінь’ (СУМ 1, с. 253) є похідним від атрибутивно-субстантивного словосполучення *буланых коней* і зберігає кількісно-аналітичний актуалізатор *двоє*. Здебільшого такого зразка транспозити у вторинній для них внутрішньореченнєвій синтаксичній позиції зберігають контактні елементи, що в цьому разі перетворюються із підпорядкованих ядерному компоненту — субстантиву в залежні від транспозита. Останнє простежувалося в реалізації відповідних морфологічних значень роду, числа й відмінка: «*І чого я те твоє дурне слухаю?*» (М. Жулинський) — *твоє дурне* (← *твоє* (середн. р., одн., знах. в.) *слово* (середн. р., одн., знах. в.)). До таких транспозитів прилягають оказіональні, що марковані відповідною дискурсивною практикою, набуваючи особливого статусу в умовах оберненого парцелювання. Оберненим парцелюванням є розчленування цілісної синтаксичної структури з усталено нормативним порядком слів, коли препозитивний компонент переміщується в постпозиції з наданням йому посиленої актуалізації: «*Грошей у нього нема, а те баракло в руки бридко брати. Часи має. Золоті є. Швайцарські*» (М. Жулинський), де перший транспозит *золоті* актуалізує відносну ознаку з набуттям нею статусу формально-граматичного субстантива, а транспозитив *швайцарські* — обернений субстантив-парцелят (*золоті швайцарські часи* ↔ *швайцарські золоті часи* → *золоті часи швайцарські*), що актуалізує ознаку ‘місце виробництва’. Використання лексеми *часи* замість нормативного слова *годинник* відбиває особливості дискурсивної практики оповідача — головного героя твору, волинянина за походженням (‘2. Жителі Волині або ті, що родом із Волині’²⁷), а в реально-часовому вимірі — мешканця американського континенту.

Комунікативно-інтенційні чинники визначають узуальні, оказіональні міжчастиномовні транспозиції зразка *водяний, волосатий, вугруватий*, що можуть набувати за певних умов (частота, регулярність та ін.) системного закріплення, пор.: *І хоч спіткала Зюзя на перший раз невдача, але кінь за-тявся в своїй зненависті і після того випадку вперто пасся коло копанки, так що малому тепер не випадало покупатися, хіба що водив його іноді до річки дід Родим, який сам не купався ніколи, певно побоюючись, щоб берегині й водяний не відібрали в нього силу й хист* (П. Загребельний²⁸); *З’являється раптом у Грібтауні в моєму барі „Метелик” Славко Живокіст разом з оцим чорним, важким, волосатим. Славко називає його сеньйор Вертес* (М. Білкун²⁹); *Вутанька прудко відскочила від нього вбік. — Бач, як вона від тебе, — під’юджували вугруватого з натовпу. — Мабуть, що самогоном смердиш*

²⁶ М. Жулинський, *Акордеон...*, с. 23.

²⁷ *Словник української мови: в 11-ти т.*, т. 1, с. 720.

²⁸ П. Загребельний, *Диво*, Київ 2012, с. 321.

²⁹ М. Білкун, *Багато, багато, багато золота...*, Київ 1975, с. 101.

(О. Гончар³⁰), з-поміж яких **водяний** набув окремого значення '4. у знач. ім. **водяний**, ного, ч., рідко. Те саме, що **водяник**' (СУМ 1, с. 723), а містять лише відтінки в значеннях: **волосатий** — у 2 значенні 'Який має довге волосся' фіксує відтінок 'у знач. ім. **волосатий**, того, ч. Той, хто вирізняється довгим волоссям' (СУМ 20, 3, с. 267³¹), а у **вугруватий** — у значенні 'Те саме, що **вуграстий**' також наявний відтінок 'у знач. ім. **вугруватий**, того, ч. Людина, обличчя якої покрите вуграми' (СУМ 20, 3, с. 376). Системного статусу подібні транспозити набувають за їх регулярного вияву не лише у формально-граматичному а й лексико-семантичному, коли відповідний субстантив вступає в активні семантико-парадигматичні зв'язки з іншими йому подібними лексемами й містить іменникове значення як інваріантне, пор., наприклад, **бунчужний** (СУМ 1, с. 257), **возний** (СУМ 1, с. 725) та ін. До них наближені ті, у лексичній структурі яких наявне одне зі значень у статусі іменниковості: **виборний** — '2. Особа, обрана голосуванням для виконання певних обов'язків' (СУМ 20, 2, с. 206), **вибраний** → **вибрані** — '5. Ті, які обрані для чого-небудь' (СУМ 20, 2, с. 207), **вивідний** — '3. у знач. ім. **вивідний**, ного, ч. Особа, яка відповідає за охорону заарештованих військовослужбовців під час супроводу їх у межах гауптвахти' (СУМ 20, 2, с. 221). Подібного зразка транспозити є узусними, їх трнспозитивне значення співіснує з основним.

Граничними виявом комунікативно-інтенційних транспозитів постають ті, в яких одне зі значень містить відтінок: **вивіданий** — 'у знач. ім. **вивідане**, ного, с. Те, про що дізнаються вивіряючи; таємниця, секрет' (СУМ 20, 2, с. 220), **визволений** — 'у знач. ім. **визволений**, ного, ч.; **визволена**, ної, ж. Той (та), кого визволили, звільнили від чого-небудь' (СУМ 20, 2, с. 279). Такі й подібні транспозити перебувають на межі узусних та okazіональних, набуваючи поступово ознак узусних. До okazіональних транспозитів належать такі, що лише в межах відповідного контексту можуть бути відповідно скваліфіковані: *Є за ким йти. Спеціально підбирають. Голуба форма на них як улига. Високі — голову задираєш. І біляві обидві* (М. Жулинський).

Дослідження об'єктивно-морфологічного рівня граматики має враховувати поверхневі та глибинні, конституційно зумовлені властивості морфологічних форм. Останні завжди мотивовані тяглістю прескрипцій, їх де-термінованістю, регулярністю й обов'язковістю в різних корпоративних групах, статусом у національно-когнітивному й національно-мовному просторах. Формування інакшості на прескриптивних началах і надання останнім визначального статусу надає особливої ваги об'єктивним морфологічним формам, а встановлення ареалів їх поширення визначає ступінь життєвості й природності прескриптивної традиції.

³⁰ О. Гончар, *Вибрані твори: у 4-х т.*, Київ 2005, т. 1, с. 141.

³¹ *Словник української мови: у 20-ти т.*, Київ 2010–2018.

Библиография

- Andruhovič S., *Lito Mileni*, ĭvano-Frankivs'k 2013.
- Avramenko O., *Zaboroneni čari*, Kiïv 2003.
- Bilkun M., *Bagato, bagato, bagato zolota...*, Kiïv 1975.
- Dacišin H., *Koncept „Čužij” u političnomu Diskursiëvromajdanu (na materialì gazeti „Den”)*, „Visnik L'vivs'kogo universitetu. Seriâ Žurnalistika” 2014, № 39.
- Golovniši pravila ukrains'kogo pravopisu, Kiïv 1919.
- Gončar O., *Vibrani tvori: u 4-h tomah*, Kiïv 2005.
- Hvilâ A., *Vikoriniti, znišiti nacionalistične korinnâna movnomu fronti*, „Bil'shovyk Ukraïni” 1933, № 7–8.
- Išmetov A. G., *Primery agresivnogo verbal'nogo ineverbal'nogo obšeniâ na materiale anglijskoj literatury*, „Molodoj učenij” 2012, № 3.
- Kolâdi i šedrivki na na Riždvo Hristove i Bogoâvlenë. Z dodatkom Kolâdčisto narodnih (Najnovijša zbirka), Toronto 1919.
- Koval'ova G., *Opoziciâ „svij-čužij” pri formuvanninacional'noï identičnosti v kontekstì globalizacii*, „Naukovì zapiski. Seriâ Filosofiâ” 2009, № 5.
- Koželânko V., *Tridcât' tretâ sonata*, „Kal'mius” 2001, № 1–2.
- Kuzněcova T. V., „Svij” „čužij” u tekstovomu prostori ZMĭ, „Stil' i tekst” 2007, № 8.
- Lûko Dašvar, *Biti ê. Maks*, Kiïv 2008.
- Najgolovniši pravila ukrains'kogo pravopisu, Kiïv 1921.
- Nimčuk V., *Problemi ukrains'kogo pravopisu XX-počatku XXI st.st.*, Kiïv 2002.
- Pantelëeva ĭ., *Binarni koncepti komunikacii u kontekstikul'turnih vzaëmoviðnosin u suspil'stvi (na prikladì opozicii „svij-čužij”)*, „Shid” 2009, № 5.
- Pavlûk L. S., *Diskurs ekstrem, publična sfera i formuvannâ ukrains'koï identičnosti*, L'viv 2012.
- Potter J., Wetherell M., *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour*, London 1987, <http://www.nsu.ru/psych/internet/bits/potter.htm> [dostup: 12.06.2018].
- Serio P., *Kakčitaût teksty vo Francii. Kvadratura smysla. Francuzskaâ škola analiza diskursa*, per. s franc. i portug., Moskva 1999.
- Shaw G.B., *Pygmalion*, Moskva 2001.
- Slovník ukrains'koï movi: u 20-ti t.*, Kiïv 2010–2018.
- Slovník ukrains'koï movi: v 11-ti t.*, Kiïv 1970–1980.
- Stan ukrains'koï literaturnoï movi. XVIII. ĭstoriâ ukrains'kogo pravopisu*, [v:] ĭzbornik, <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu20.htm> [dostup: 10.07.2018].
- Tarasûk G., *Cin'-Huan'-G'on', abo Velikij permanent*, Kiïv 2010.
- Ukrains'kij pravopis*, Harkiv 1933.
- Ukrains'kij pravopis*, Kiïv 1960.
- Vdovičenko G., *Kupal'nicâ*, Harkiv 2013.
- Zagnitko A. P., *Teoretična gramatika ukrains'koï movi. Morfologiâ. Sintaksis*, Donec'k 2011.
- Zagnitko A., *Teoriâ lingvopersonologii*, Vinnicâ 2017.
- Zagrebel'nij P., *Divo*, Kiïv 2012.
- Žovtobrûh M. A., *ĭstoriâ istorii ukrains'kogo radâns'kogo movoznavstva (1918–1941)*, Kiïv 1991.
- Žulins'kij M., *Akordeon*, Kiïv 2018.

Levels of objective grammar: Noun morphology of difference in discourse practices

Summary

The article analyzes the morphological level of objective grammar with support for discursive practices (artistic and fiction, epistolary), as well as the definition of the status of difference in the functional imposition of objective morphological forms. The peculiarities of the influence of the speech and society environment, of the time-time updatings and of the communicative-intentional instructions on the dynamics of the morphological form and its modification are established. The ratio of paradigmatic motivation and paradigm-unmotivated noun-morphological form, modification of the latter in some discursive practices is differentiated.

Keywords: objective grammar, morphology, discourse practice, paradigmatic motivation, morphological form

Уровни объективной грамматики: субстантивная морфология инакости в дискурсивных практиках

Резюме

В статье осуществлена квалификация морфологического уровня объективной грамматики с опорой на дискурсивные практики (художественно-беллетристической, эпистолярной), а также статуса инакости в функциональной нагрузке объективных морфологических форм. Установлены особенности влияния речевого социумного окружения, ареально-временных актуализаторов и коммуникативно-интенциональных установок на динамику морфологической формы и ее видоизменения. Дифференцировано соотношение парадигматической мотивированности и парадигматической немотивированности субстантивно-морфологической формы, видоизменения последней в отдельных дискурсивных практиках.

Ключевые слова: объективная грамматика, морфология, дискурсивная практика, парадигматическая мотивированность, парадигматическая немотивированность, морфологическая форма